

VESZTESÉGTÉRKÉPEZÉS EGY BELSŐ PERIFÉRIÁS MAGYAR TÉRSÉGBEN, A NAGYKUNSÁGBAN

KOVÁCS TIBOR – RUSZKAI CSABA – VASVÁRI MÁRIA

LOSS MAPPING IN AN INNER PERIPHERAL HUNGARIAN REGION,
THE NAGYKUNSÁG/GREATER CUMANIA

Abstract

In our study, we examined six demographically declining and shrinking settlements in a traditional Hungarian cultural region, Nagykunság/Greater Cumania, which is considered an inner peripheral region: we used statistical data and development documents, loss mapping and the Kruskal–Wallis test methodology. The analysis based on the loss mapping of six municipalities showed that on average the municipalities perceived their losses as slightly less than medium. The research has shown that, although their original natural and demographic characteristics are very similar, the municipalities have followed significantly different development paths, have different potentials to emerge from peripheral existence and have different resilience to challenges. It can be concluded that the source of the problem lies fundamentally in the quality of local society: the regional average is less educated than the national average, has lower levels of training and very low levels of cultural demand. The decline of local societies is clear: as it stands, the study predicts not a development based on endogenous internal resources, but a slow decline that is likely to become permanent in the light of global, national and local socio-economic, political and environmental trends.

Keywords: (semi)periphery, rural shrinkage, loss mapping, resiliency, rural development

Bevezetés

Demográfiai folyamatok a világban és Európában

Globálisan tekintve bolygónk évtizedek óta a demográfiai robbanás korszakát éli, de vannak olyan országok, régiók és települések, amelyekben (több évtizedes trendek alapján) ellentétes népesedési tendenciák tapasztalhatók, ezért negatív locus-nak, azaz a főáramlat ellentettjének nevezhetők (TÓTH J. 2007; SMITH, D. 2007; LI, Y. et. al. 2019). Európa egy része (főleg Köztes- és Kelet-Európa egyes térségei, benne Magyarország is) általában az utóbbi trendhez tartozik, és több mint négy évtizede demográfiai csökkenésnek lehetünk tanúi (hozzátéve, hogy ezeken a területeken is vannak olyan városias-elővárosias – inkább pontszerű – területek, amelyek a fősodorral ellentétben népességnövekedést tapasztalnak, azaz a globális trendeknek megfelelően pozitív locus-ként jellemezhetők).

Európában a demográfiai átmenetként/krizisként meghatározott folyamat évtizedek óta a centrum és a (fél)periféria egyik alapvető problémája: több helyütt a születési ráta évtizedek óta csökken, a népesség előrepszik, a társadalom zsugorodik és etnikai átalakuláson megy keresztül (BERNT, M. 2018; CUTIERU, A. 2021; DÖRINGER, S. et al. 2019; KARP, N. D. et. al. 2022).

A világ népességének robbanásszerű növekedésével párhuzamosan a városkutatók régóta a nagy (óriás-, mega-) városokra összpontosítanak. A nagyszabású elemzéseket és nagy eredményeket váró globális trendfigyelés és -elemzés árnyékában azonban a közepes és kisvárosok kevesebb figyelmet kapnak: más szóval az urbanizációs kutatások még mindig „fejnehezek” – örömteli ugyanakkor, hogy már tapasztalható elmozdulás

a kis(ebb) városok kutatásában és a városrészi szintű mélyreható térbeli elemzésekben is (FEJÉRDY T. – Z. KARVALICS L. 2015; KRESL, P. – IETRI, D. 2016; HOOTON, C. A. 2019; PIRISI G. 2023; HORECZKI R. 2023; MOLNÁR E. et al. 2023). A kutatások viszonylagos „aránytalanságára” jó példa, hogy bár – mint említettük – az érdeklődés középpontjában általában a nagyvárosok állnak, addig az Európai Unió népességének 43%-a él közép- és kisvárosokban (európai terminológiában az 5 ezer és 50 ezer fő közötti lakosságú településeken) (Internet 1; KRESL, P. – IETRI, D. 2016), míg az EU (fél)perifériáján található Magyarország lakosságának mintegy egyharmada él 30 ezer főnél kisebb városokban (FEJÉRDY T. – Z. KARVALICS L. 2015; Internet 2).

Mindezt tetézi, hogy egyes régiók és településeik – természetesen nem kizárólag, de legalábbis részben a dezindustrializáció, sőt a de-ökonómizáció miatt (HANNEMANN, CH. 2003, PETERS, J. D. et al. 2018) – gyengülő gazdasági teljesítményt, csökkenő vonzerőt és szűkülő társadalmi-gazdasági lehetőségeket tapasztalnak. Mindeközben ráadásul a zsugorodó települések egy főre jutó fenntartási költségei emelkednek (PUŽULIS, A. – KÜLE, L. 2016; FREI, X. – RÖSEL, F. 2018; KARP, N. D. et al. 2022; MANSILLA-QUIÑONES, P. – URIBE-SIERRA, S. 2023), azaz összességében a „csökkenő népesség – csökkenő képesség” településfejlődési modell feltételezhető/figyelhető meg.

A zsugorodás jelensége összetett társadalmi-területi folyamatok eredménye, amelyek hatása statisztikailag jól mérhető, de a kiváltó okok összetettek. A zsugorodás elemei településenként vagy régióként nagyon eltérőek lehetnek, és még a szomszédos régiók vagy települések is igencsak eltérő problémákkal küzdhetnek (MITCHELL, C. – DE WAAL, S. B. 2009). A területi kihívások okainak jobb megértése és a problémák gyökerének mélyebb feltárása érdekében – hazai és nemzetközi viszonylatban a térségi-települési kutatásokban is új módszertanként – a veszteségtérképezés módszerét alkalmaztuk (SUSÁNSZKY J. 1982; SUSÁNSZKY J. 1984; BAKOS I. 2001). Ez egy „soft” és összetett helyzetelemzési módszer, amely képes feltárni a rejtett területi problémák mélyebb okait, ha bevonják a problémás területről információkkal rendelkező érdekelt feleket, és így olyan átfogó elemzést biztosít, amely a hagyományostól eltérő módon tárja fel a vidéki kihívásokat. Az úgynevezett „hagyományos” megközelítést alkalmazta egyébként pl. MANSILLA-QUIÑONES, P. és URIBE-SIERRA, S. (2023): ők a vidéki zsugorodás kérdését alapvetően agrárföldrajzi kontextusban vizsgálták, míg URIBE-SIERRA, S. et al. (2022) a zsugorodás jelenségét a bányászat szempontjából értelmezte.

Demográfiai folyamatok Magyarországon

Ismert tény, hogy az ország egy régóta tartó demográfiai zsugorodási folyamatot él át: 1981 óta Magyarország népessége folyamatosan csökken (1981: 10 709 000 fő; 2023: 9 604 000 fő) (KSH 2023); településeinket tekintve városainkban 422 ezerrel kevesebben éltek 2018-ban, mint 1990-ben, ami 5,8%-os csökkenésnek felel meg (KOVÁCS Z. et al. 2021). Ehhez kapcsolódóan a hazai (a 2022. évi népszámláláskor 30 ezer főnél kevesebb lakosú) kisvárosok összesített népességszám-változása (zsugorodása) arányaiban pontosan megegyezik az ország egészének értékével: 2001-től 2022-ig a jelenlegi kisvárosállomány kiinduló népességének 5,77%-át veszítette el (HORECZKI R. et al. 2023:194).

Mindezeknek összetett társadalmi-gazdasági okai vannak, amelyek egy része „ősi” történelmi gyökerű, továbbá a szocializmus örökségének és az országot 1990 óta erőteljesen befolyásoló, a területi egyenlőtlenségeket növelő nagyszabású globalizációs folyamatoknak a következménye, más részük pedig olyan belső, települési mikro-társadalmi-gazdasági események eredménye és következménye, amelyek még egy olyan kis területű ország esetében is, mint Magyarország, jelentős regionális-települési különb-

ségeket eredményezhetnek (KOVÁCS K. 2012; KÁPOSZTA J. 2014; DUSEK T. et al. 2014; OECD 2020; PÉNZES J. 2022).

Az előző két alfejezetben vázolt demográfiai változások és átalakulások összefüggésében az alábbiakban ismertetett alföldi belső perifériás kutatási mintaterületünkön, a történelmi Nagykunságban a következő kérdésekre kerestük a választ:

- A. A vizsgált települések eredeti természeti és társadalomföldrajzi alapjai ugyan nagyon hasonlóak, de mennyire hasonló vagy eltérő a települések fejlődési pályája az elmúlt évtizedekben (különösen a rendszerváltás utáni évtizedekben)?
- B. Milyen módon mutatkozik meg a periférikus létből való kilábalás lehetősége, mennyire hasonlóak vagy eltérőek ezek a vizsgált településeken?
- C. Ha a nagyon hasonló természeti és társadalmi-földrajzi kiindulópont ellenére jelentős különbségek vannak a helyreállítási-fejlődési lehetőségekben, akkor hol és mely területeken a legmarkánsabbak ezek a különbségek?

A vizsgált térség bemutatása

A tanulmányban vizsgált települések kiválasztása, indoklás

Vizsgálati területként Magyarország egy sajátos tradicionális alföldi régióját, a történelmi Nagykunságot választottuk, amely hosszú időn keresztül volt és ma is periféria. (Szem előtt tartva, és egyetértve azzal, hogy a periférikusság értelmezése kényes témakör, nehezen megfogható (VERES L. 2004). Ezt a „nehezen megfoghatóságot” is jelzi, hogy „a centrum-periféria fogalompár – térségi szinttől függetlenül – legalább háromféle jelentésben értelmezi a ’távolságot’: 1. a helyzeti (földrajzi) centrum-periféria kettőség alapján a földrajzi távolság; 2. a társadalmi-gazdasági fejlettség centrum-periféria különbségei vizsgálatakor az érték-egyenlőtlenség; 3. hatalmi jelentésben pedig a periféria centrumtól való függése képezi a minősítés tárgyát” (VERES L. 2004:1).

A félperiféria fogalma túlmutat a fogalom elnevezése által sugallt kettősségen, mivel a félperifériás területek nem homogén módon helyezkednek el a magterületek körül, és jelentős fejlettségbeli különbségek lehetnek közöttük (MORALES RUVALCABA, D. 2020). TAYLOR, P. J. és FLINT, C. (2011) szerint a félperiféria fogalma leginkább a területek, régiók és államok szempontjából értelmezhető, így a vonatkozási területtől függően városi területekre és nagyobb területi egységekre egyaránt vonatkozhat. WALLERSTEIN, I. (1976) értelmezésében a félperiféria kétféleképpen értelmezhető: a múltban, mint a magterületeken belül hanyatló területek, vagy fordítva, mint a globalizálódó gazdasági folyamatok kedvezményezettje, mint felzárkózó félperiféria. A perifériás vidék zsugorodásának értelmezése, szinonimája azonban az, hogy az egy ország vagy régió magjától való leszakadásnak a folyamata. Ez a stagnálás, a felzárkózás vagy a magtól való gyorsuló eltávolodás helyzetének leírása, egy úgynevezett belső perifériás állapot (PUGH, R. – DUBOIS, A. 2021).

Munkánkban evidenciaként kezeljük, hogy a területi fejlettség vs. elmaradottság fogalmának értelmezésében nincs közmegegyezés, valamint térben és időben változó társadalmi értéktartalom kapcsolódik hozzá (EGRI Z. 2024).

Mindezeket tisztázva kijelenthető: Magyarországon összességében és az ország keleti felében is a rendszerváltást követő évtizedekben a tulajdoni, képzettségi-kulturális, foglalkoztatottsági, demográfiai, egészségügyi és szociális viszonyokban mutakozó társadalmi és területi különbségek nemhogy csökkentek volna, hanem éppen ellenkezőleg: növekedtek. Perifériaképződés szempontjából az Alföld nemcsak az előzményeket, hanem

a történelmi folyamatok következményeit és rendszerváltás utáni sajátosságait is talán a legtipusosabban jeleníti meg (BARANYI B. 2004).

A társadalmi fejlődés történelmileg kialakult sajátos „alföldi útja”, amely egyszerre viselte magán az elmaradottság (gazdasági-termelési szerkezet) és a viszonylagos (társadalmi) fejlettség jegyeit, az elmúlt bő hetven (azon belül is a leglátványosabban a rendszerváltás utáni jó harminc) év történelmi-gazdasági-társadalmi változásai során megrekedt. Az egykori kettős fejlődés, az alföldi társadalom „másságának” korábbi alapjai, az Alföld „történelmi szindrómái” közül is a legértékesebb tényezők – parasztpolgári-mezővárosi fejlődés, viszonylag fejlett mezővárosi intézményhálózat, reformált egyház haladó-polgári irányzatainak jelenléte, nagyfokú társadalmi mobilitás, „innovatív” paraszti mentalitás stb. – kedvező hatásai az elmúlt bő háromnegyed évszázad során elenyésztek (BELUSZKY P. 1992; CSATÁRI B. 1993, 2005).

Talán a sajátos mentalitás és identitás még megmaradt jegyein kívül ma már egyetlen olyan pozitív társadalmi tényező sincs, amely a korábbiakhoz hasonló kedvező társadalmi hatást tudna kiváltani az Alföld jelentős részén. Eljutottunk oda, hogy a gazdaság és társadalom fejlődésének korábban utóbbi számára előnyös diszharmóniáját a csaknem teljes (negatív) „harmónia”, azaz a korszerűtlen gazdasági szerkezethez igazodó korszerűtlen társadalmi struktúra egymásnak megfelelése, esetenként a korábbiakkal ellentétes előjelű, ezúttal már a társadalmi mozgásfolyamatok számára hátrányos teljes diszharmónia váltotta fel (BELUSZKY P. 1992; CSATÁRI B. 1993, 2005).

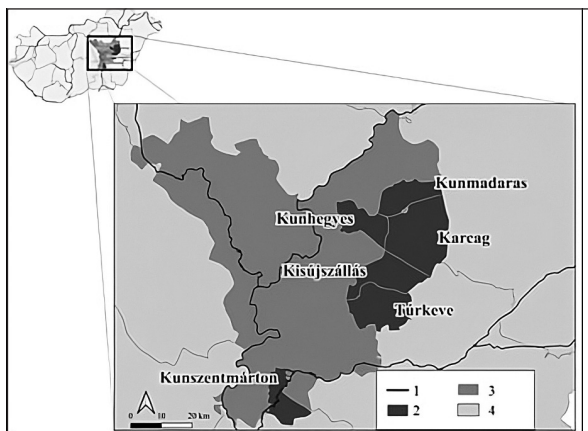
A fent idézett gondolatok az elmúlt évek-évtizedek alatt sajnos semmit nem veszítettek aktualitásukból: igazából csak az eltelt évek számát kell aktualizálni, a mondandó veleje marad. S amíg a kibontakozás és fellendülés olyannyira várt jelei nem mutatkoznak, addig szembe kell nézni a mai lehangoló valósággal: az alföldi (benne nagykun) (kis) városok és községek egy része jelenleg is az ország hátrányos helyzetű települései közé tartoznak, még akkor is, ha a települések méretétől (népességszám), funkcióitól (pl. üdülőtárasok) és elhelyezkedésétől (országhatárhoz való közelség-távolság) függően fejlettségi differencia van is közöttük.

Jelen tanulmányban a Nagykinság eredeti hat települését vizsgáltuk, így Karcag, Kisújszállás, Kunmadaras, Kunhegyes, Kunszentmárton és Túrkeve települések kerültek be a mintába (*l. ábra*). Az általunk választott kutatási terület több szempontból is megfelel a negatív kritériumoknak: egy belső periférikus agrárius régióról van szó, amely régóta fennálló demográfiai (és összetett társadalmi) problémákkal küzd, és ahol a gazdaság szerkezeti összetétele és fejlettsége is elmarad a magyar átlagtól. (Anélkül, hogy jelen munkában mélyrehatóan elemeznénk az Alföld, annak részeként a Nagykinság periferia-létét, elfogadjuk a hazai centrum-periferia viszonyrendszeréről született munkáknak az Alföldre, benne szűkebb térségünkre vonatkoztatható megállapításait, többek között NEMES NAGY J. 1996; SÜLI-ZAKAR I. – LENKEY G. 2014; TÓTH G. 2018; FAZEKAS G. 2023; EGRI Z. 2024.)

A térség településeiről elmondható, hogy gazdaságilag lecsúszó, társadalmi szempontból megújulni – egyelőre legalábbis – nem képes városok jellemzőek a Nagykinságban (KOVÁCS Z. et al. 2021, akik munkájukban a térségből Karcagot és Kunszentmártont hozták példaként – a többi nagykun település pedig ki is marad a szöveges felsorolásból, hiszen a besorolásuk még ennél is kedvezőtlenebb, ld. hivatkozott mű 9. térképe, 122. o.).

A mintaterület kiválasztása kultúrtörténeti és tradicionális alapokon nyugodott. A modern polgári közigazgatás 1876-os bevezetéséig a szóban forgó hat település alkotta a hagyományos „Hatkinság” (azaz a történelmi Nagykinság) területét.

Jelenleg több járás osztozik a kultúrrégió területén, de a szocializmus mesterséges, egalitárius internacionalista ideológiájának bukásával, a rendszerváltás után feléledt/újja-élesztett nagykun (ön)tudat, az etnokulturális hovatartozás történelmi tudata (és annak

1. ábra A vizsgált térség bemutatása

- 1: Folyók, 2: Települések közigazgatási határa, 3: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye,
4: J-N-Sz vármegyével határos megyék

Figure 1 Presentation of the researched area

- 1: Rivers, 2: Administrative boundaries of settlements, 3: Jász-Nagykun-Szolnok County,
4: Counties bordering Jász-Nagykun-Szolnok County

Forrás/Source: Saját szerkesztés/Own editing

tudományos kutatásokkal való megerősítése), a periférikus lét okainak és következményeinek, a megoldások lehetséges változatainak feltárása indokolja és szükségessé teszi, hogy a Magyarországon belül sajátos régiót a társadalomföldrajzi-urbanisztikai vizsgálatok tárgyává tegyünk, különösen a demográfiai alapú társadalmi átalakulások fényében (jelen kutatás első fázisaként még önmagában vizsgálva, ebben a lépésben még nem realizálva a más, hasonló magyar régióval való összehasonlító elemzést).

A Nagykunság és települései múltja és jelene – a közös természeti, társadalmi, gazdasági gyökerek

A Nagykunság a Tisza középső folyása és a Hortobágy között elhelyezkedő természet- és kultúrföldrajzi régió. A 19. századi nagy folyószabályozási munkálatok előtt (és természetesen azóta is) a térség életét gyakorlatilag teljes mértékben a víz, annak bősége vagy hiánya határozta meg. Magyarország egyik legrégebbi tájegysége, amelynek neve és területe viszonylag változatlanul átvészelte az évszázadok viharait. Nevét a tatárjárás (1241) után a területre telepített kunokról, valamint a török hódoltság (1526–1686) után megszervezett, felszínesen feudalizált, különleges jogállású paraszt-polgári térségről, a „Jászkun hármasköréről” kapta (SELMECZI L. 2013; BARTHA J. 2018).

A 13. században letelepedett, eredetileg pásztorkodó nagykun népesség és települései a 16. század elejéig életmódot váltottak és elmagyarosodtak, majd a 17. század második felében a török elől északra húzódó dél-magyarországi menekültekkel keveredtek.

A Nagykunság népe kunnak vallja magát, bár az átlagember nem feltétlenül tudja, hogy a kunok a kipszak-török családhoz tartoznak. A terület Német Lovagrendnek történt 1702-es elzálogosítása megzavarta ugyan a terület demográfiai és gazdasági újjáépítését, az önmegváltás és a régi szabadságjogok kollektív visszaszerzése (Jászkun redemptio, 1745) után viszont a mezővárosok fejlődése felgyorsult (ÖRSI J. 1998; BARTHA J. 2018).

A török hódoltság, illetőleg a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) utáni visszatelepülés után alakult ki ez a sajátos történelmi tudat, ami a nagykunokat jellemezte (ÖRSI J. 1998;

BARTHA J. 2018). A Nagykunságot jellemző identitástudat különféle megnyilvánulási formákat öltött a történelem során. Ez egyfelől származástudatot takar, területhez kötődést is jelent, de a redemptiohoz (önmegváltás) mint közjogi állapothoz való tartozást is kifejez. Alakváltozásai többnyire attól függték, hogy milyen volt a társadalmi környezet, ami életre hívta. Ez az erős történeti (jogi) tudat a privilégiumok elnyerése után, de leginkább az 1745-ös visszaváltakozás, a redemptio alkalmával jelent meg. Tartalma azt közvetíti e csoport tagjai felé, hogy „mi vagyunk a kunok..., akik külön csoportként, érdemeink alapján elnyertük azokat a kiváltságokat, amelyek meghatározták helyzetünket” (BARTHA J. 2018). A 19. századra a református Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunmadaras, Túrkeve, illetve Kunszentmárton (ez utóbbi római katolikusokból települt újra) alkotta a nagykun közösségeket (ÖRSI J. 1998). Társadalmakra (a polgári közigazgatás bevezetéséig) jellemző volt a sajátos (redemptus) öntudat, az önigazgatás, autonómia, a nemesi kötelek-kötelezettségek hiánya, egyfajta sajátos paraszt-polgári fejlődés.

Gazdálkodás terén a Nagykunságban a török háborúban elnéptelenedett környező falvak vízjárásos, mocsaras pusztáiból nagyra nőtt határokon nagyarányú extenzív állattartás fejlődött ki. A térségben később döntő jelentőségű tájtalakítást jelentett a Tisza szabályozása, annak komplex környezeti-társadalmi-gazdálkodási következményeivel együtt. A vízrajzi helyzet nehézségére tekintettel már 1754-ben gátat építettek a Tisza Taskony-pusztja környéki Mirhó-fokán. A gazdáknak a gátépítés előtt a víz miatt, utána pedig a víz hiánya miatt kellett a jószágaiknak legelőt bérelniük – akár a Nagykunságtól távolabb is. Egyre több panasz hangzott el a kiszáradt területek „szíkes volta” és hasznavehetetlensége miatt. Az e tájon legjelentősebb ökológiai tényezőnek számító víz kizárása az építők által fel nem mérhető következményeket okozott. A korábban kialakult ökológiai egyensúly felbomlott, s a Nagykunság lakói körül lassan megváltozott a táj. A folyószabályozás egyik nem várt következménye, hogy csapadéokban szegényebb években a nyári forróság addig nem ismert elemi csapásként, aszályként jelentkezett (DUCZA L. 2013).

A vízrendezés, a fokok elzárása következtében hatalmas területek szabadultak fel és váltak a földművelés színterévé (TÓTH A. 2013). Megindult a földek tagosztása is, kialakult a tanyarendszer. E nagy horderejű agrárkultúra-változásnak hatása volt a természetes vegetációra is: a vizes élőhelyek után a löszgyepek is visszaszorultak, sőt eltűntek. Az 1800-as évek végén még egy jelentős változás következett be a mezőgazdasági kultúrában: a filoxéravész nyomán szinte teljesen megsemmisültek a korábban virágzó szőlőültetvények (TÓTH A. 2013).

A 20. századi tájformáló erők sorában a legradikálisabb átalakulást a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság kialakítása okozta. Az 1945. évi földosztást követően még néhány évig megmaradt a kisparcellás gazdálkodási forma, sőt a földhöz juttatott parasztok néhány holdas gazdaságai csak növelték a nadrágszíjparcellák számát: rendkívül tarkává vált a határ. Az 1950-es évek kommunista voluntarista gazdaságpolitikája következtében ugyanakkor megindult a tanyavilág felszámolása, illetve a mezőgazdasági termelés „gyermekbetegségei” is akkor ütözködtek ki a legerőteljesebben: tájidegen kultúrnövények (gyapot, gumipityang stb.) termelésével kísérleteztek, ám néhány éven belül ennek a szerencsétlen agrárökológiai próbálkozásnak maga a természet és a józan paraszti belátás vetett véget (TÓTH A. 2013).

Az 1960-as éveket követően végképp kialakult a táj új arculatát döntően meghatározó nagyüzemi monokultúrák gazdálkodás. A hagyományos búza, kukorica, napraforgó, cukorrépa és takarmánynövények mellé belépett egy „új” kultúrnövény is, a talajadottságokhoz jól alkalmazkodó vízi gabona, a rizs. A tanyavilág véglegesen felszámolódott. A szántóföldek térnyerésével felgyorsult az alföldi táj homogenizációja: egyetlen ármentes területként hatott az egész vidék, mindenütt a szántóföldek váltak uralkodóvá (TÓTH A. 2013).

Az 1990-es években lezajlott tulajdon(os)váltás, a gazdaság hanyatlása, az egész agrárstruktúra átrendeződése – ugyan településenként eltérő mértékben és mélységben, de – általában negatív társadalmi-gazdasági-környezeti következményekkel járó folyamatok elindítója volt a térségben és településein (TÓTH A. 2013); a többi magyar régióhoz képest a szocializmus idején sem túl jelentős ipara részben megszűnt, részben összezsugorodott/ racionalizálódott, részben külföldiek kezébe került (jelentős következmény a munkaerő iránti kereslet csökkenése volt). A mezőgazdaság koncentráltabb lett, az uniós források pedig jelentősen javították a gépesítést, de a termelés konzerválódott, továbbra is inkább monokultúrás, nagyüzemi gabonanövények (búza, kukorica, napraforgó) jellemzik; további probléma, hogy a mezőgazdasági termékek feldolgozási aránya is alacsony, ami csökkenti a hozzáadott értéket. Felsőoktatási és kutatási intézmény – a karcagi kivételtől eltekintve – nincs a Nagyikunságban.

Összességében érdemes kihangsúlyozni, hogy a vizsgált települések kiinduló természeti adottságai és demográfiai tényezői nagyon hasonlóak (voltak).

A települések egyedi sajátosságai

A nagyikun települések között ugyanakkor vannak különbségek is: az egyik legjelentősebb Kunszentmárton, amelyet a török hódoltság után főként a jáász népcsoport telepített újra (amely iráni nyelvi eredetű lévén különbözik a kunoktól), akik magukkal vitték katolikus hitüket is (a többi nagyikun település túlnyomórészt református volt). Ez a település annyiban is „rendhagyó”, hogy földrajzilag nem kapcsolódik a vármegye keleti határán lévő másik öt településhez (a Tiszazug része), s egy olyan kistérség választja el tőlük, amely eredetileg nem a Nagyikunság része (ÖRSI J. 1998; BARTHA J. 2018).

Az önkormányzatok központi szerepében (és így valószínűleg érdekérvényesítő képességében is) kettősség van: míg Karcag, Kunhegyes és Kunszentmárton járási székhely, addig Kisújszállás, Kunmadaras és Túrkeve nem rendelkezik ezzel a státusszal.

A városok tipizálása alapján Karcag komplett kistájközpont, Kunszentmárton kistájközpont, Kisújszállás, Kunhegyes és Túrkeve pedig alig-városok (KOVÁCS Z. et al. 2021:122). Kunmadaras nagyközségi státusza okán nem került bele a listába.

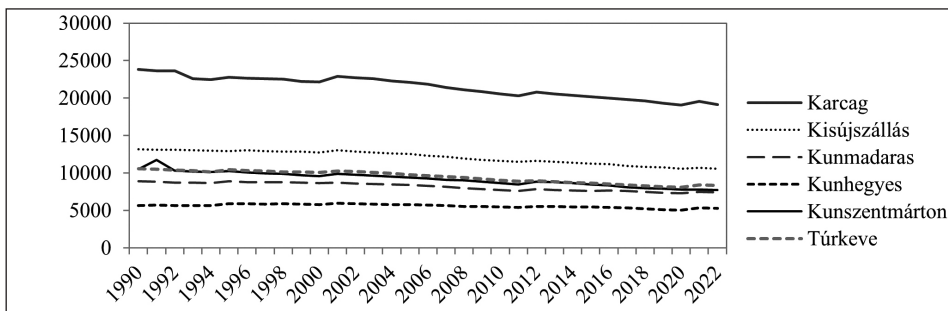
A nagyikun települések a nemzeti kisebbségek arányában (Kunmadaras szélsőségesen kiemelkedik), az iskolázottsági és munkanélküliségi arányokban, valamint a népességfogyás arányában is eltéréseket mutatnak.

A nagyikun települések népességének jellemzői

Ma már tény a vizsgált terület demográfiai hanyatlása – ez azonban korántsem újdonság, hiszen már a szocializmus idején is írtak ezekről a negatív demográfiai folyamatokról, azok okairól és lehetséges következményeiről (KÖSZEGFALVI Gy. 1968).

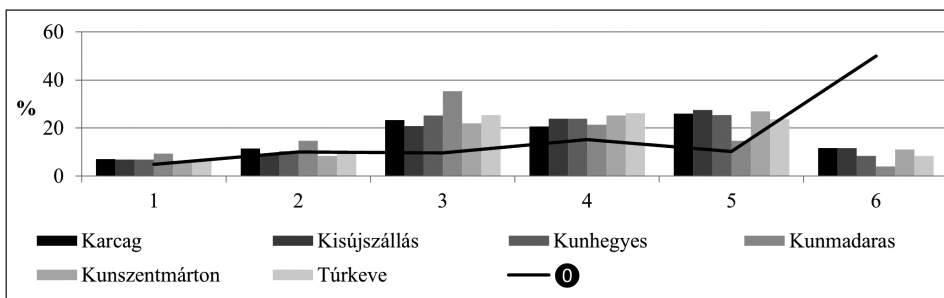
A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatbázisa szerint valamennyi térségbeli településen csökkenő a népesség (2. ábra). A legnagyobb mértékű népességszökkenés Kunszentmártonban következett be: 2022-re a lakosság szám 26,3%-kal csökkent az 1990-es évekhez képest. A legkisebb szökkenés Kunhegyesen következett be, 7,1%-kal az adott időszak alatt.

A demográfiai adatok azt mutatják, hogy a települések korszerkezete urnaszerű, 65 éves korig a férfiak és nők aránya közel azonos, míg 65 év felett a nők aránya dominál (15–20%-ban). Kunmadarason különösen magas a 15-19 éves nők aránya. A települések öregedési indexe egyedül Karcagon mutat országos átlaghoz (136,6%, Internet 3) közeli értékeket (136,9%). Legrosszabb a helyzet Kunszentmárton településén, ahol az öregedési index 195,2%-ot tesz ki, ellentétben Kunmadarassal, ahol a legkedvezőbb ez a mutató (80,2%).

2. ábra Népesedési trendek a településeken, 1990–2022 (fő)
 Figure 2 Population trends in settlements 1990–2022 (person)
 Forrás/Source: KSH(a), 2024

A települések iskolázottsági szintje a 2022-es népszámlálási adatok alapján azt mutatja, hogy a befejezett 8 általános iskolai, a középfokú iskolai végzettség érettségi nélküli kategóriában, valamint az érettségivel rendelkezők számában mind a hat település eléri vagy meghaladja az országos átlagot. Ezzel szemben – és a 21. század globális és európai társadalmi-gazdasági versenyében vélhetően ez a meghatározó – az egyetemi, főiskolai oklevéllel rendelkezők száma már jelentősen alulmarad az országos szinthez képest (3. ábra).

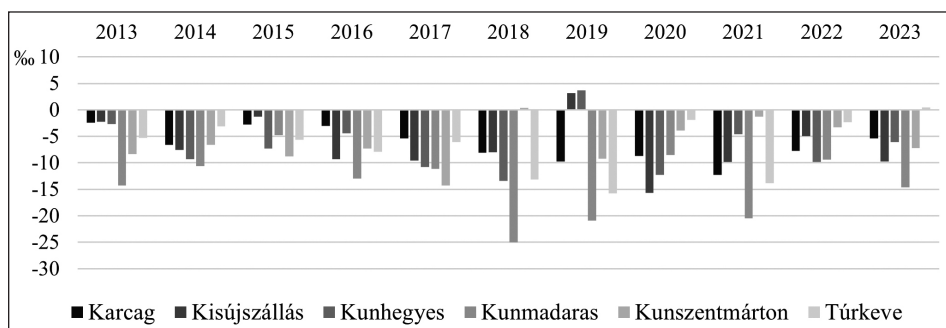
3. ábra A népesség megoszlása a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint, 2022
 0: Országos átlag, 1: 7 évesnél fiatalabb, 2: Általános iskola 8 évfolyamánál alacsonyabb végzettség, 3: Általános befejezett 8 osztály, 4: Középfokú iskola érettségi nélkül, 5: Érettségivel rendelkezők, 6: Egyetemi, főiskolai oklevél
 Figure 3 Breakdown of the population by highest completed level of education, 2022
 0: National average, 1: Younger than 7 years old, 2: Education level lower than 8 grades of primary school, 3: Completed 8 grades of primary school, 4: Secondary school without a final examination, 5: Secondary school graduates with a final examination, 6: University or college degree

Forrás/Source: KSH(b), 2024

A hazai roma népesség lélekszámát illetően meglehetősen különböző létszámadatokkal és –becslésekkel lehet találkozni az egyes forrásokban – esetükben különösen nagy szórást mutatnak a sajátos megközelítésű módszerek eredményei. Ugyanakkor hazánkban hosszú időtávot tekintve egyértelműnek tűnt a roma népesség növekvő számának és arányának tendenciája. Ezt a trendet törte meg meglehetősen karakteresen a 2022-es népszámlálás roma nemzetiségre vonatkozó adata, amely komoly csökkenést jelentett a megelőző, 2011-es census összesített értékeihez képest (PÉNZES J. et al. 2024). Ennek megfelelően a 2011-es népszámlálás etnikai adatai a Nagykovácsiban azt mutatták, hogy a települések lakóinak 81-85%-a magyar, a romák aránya Kunmadarason (18,8%) és Karcagon (7,2%) volt magasabb, a többi településen a lakosságnak 1–4%-a vallotta magát cigánynak. Ehhez képest

a hivatalos statisztikai adatok 2022-re Kunmadarason már „csak” 9,3%-ot, míg Karcagon 6,4%-ot mértek a romák aránya tekintetében. A többi nagykun település esetében – a hivatalos statisztikák alapján legalábbis – nem történt lényegi változás: ők mindannyian maradtak az 1–4% közötti sávban. Az önkormányzati becslések alapján ugyanakkor az adatok lényegesen magasabbak a roma népességi arányok kapcsán: Kunmadaras esetében 40%, Karcagon 21,6%, Kunhegyesen 26,3%, Kisújszálláson 10% (ez az egyetlen település, ahol stagnálás látszik, mindenhol máshol emelkedés), Kunszentmártonban 9,99%, míg Túrkevéen 15% (PÉNZES J. et al. 2024). Ezen adatok kapcsán – Péntes és szerzőtársai 2024 nyomán – elfogadjuk azt, hogy az önkormányzatok által készített becslések állnak közelebb a valósághoz, nem pedig az országos népszámlálás csökkenést mutató statisztikái.

Az elvándorlásra vonatkozó adataink azt mutatják, hogy Jász–Nagykun–Szolnok vármegyében a 2000-es évek előtt már megfigyelhető volt egy negatív vándorlási különbözet, amely 2004-től meredek csökkenésnek indult, 2007-ben fordulópontot elérve (KSH(c), 2024). Az emelkedő tendenciát követően 2017-re a számok visszatértek a 2000 előtti szintre (ennek valószínűsíthető oka a vármegye 2010 utáni gyorsuló ipari fejlődése, ezzel együtt munkaerő-növekedési igénye jászszági és szolnoki fókusszal, illetve egyes korábbi elvándorlók vármegyén kívülről való visszatelepülése a fejletlenebb, ám a fő/nagyvárosinál alacsonyabb megélhetési költségeket kínáló kis(ebb) településekre). Kor szerinti bontásban az elvándorlók többsége a 15–39 éves korcsoportba tartozik. A belföldi vándorlási egyenleget települési szintű bontásban vizsgálva látható, hogy annak ellenére, hogy vannak olyan évek, amikor egy-egy településen pozitív érték mutatkozik, a településeket vándorlási deficit jellemezi (4. ábra). Kunmadarason a kiugróan kedvezőtlen évet követően (2018-ban –25%) javult a helyzet, de még 2023-ban is –14,6‰ volt a vándorlási különbözet.

4. ábra Belföldi vándorlási egyenleg, 2013–2023

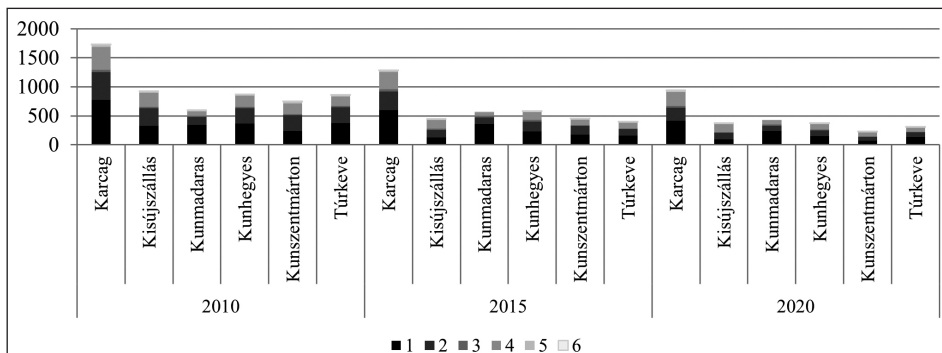
Figure 4 Internal migration margin 2013–2023

Forrás/Source: TEIR, 2024

Vallási hovatartozásukat tekintve a vizsgált településeken a lakosság többsége a 2022-es népszámlálás szerint felekezeten kívülinek vallotta magát, csak a kunszentmártoniak többsége vallotta magát római katolikusnak. A többi településen a református vallás a meghatározó, ezt követi a római katolikus, Karcagon és Kunmadarason a görögkatolikus vallás, míg Kunszentmártonban az evangélikusság is jelen van.

A települések munkanélküliségi mutatói 2010-től kezdődően pozitív tendenciákat mutatnak, mind a nyilvántartott álláskereső, mind a 180 napon túli nyilvántartott álláskereső száma tekintetében, egyedül 2012-ben volt enyhe növekedés, de ezt követően 2018-ig folyamatos javulás tapasztalható. A javulás mögött feltételezhető az az állami politikai-gazdasági beavatkozás, mely 2010-től először nagyon sokakat vont be a köz-

munka-programba, majd innen érzékelhető arányban vándoroltak át a munkavállalók a versenyszférába, s találtak ott hosszú távra is elhelyezkedési lehetőséget. (A nyilvántartott álláskeresők (fő) iskolai végzettségét az 5. ábra részletezi.)

5. ábra Regisztrált álláskeresők száma (fő) végzettség szerint

1: Általános iskolai végzettségű nyilvántartott álláskeresők száma, 2: Szakmunkás végzettségű nyilvántartott álláskeresők száma, 3: Szakiskolai végzettségű nyilvántartott álláskeresők száma,

4: Szakközépiskolai, technikumi, gimnáziumi végzettségű nyilvántartott álláskeresők száma,

5: Főiskolai végzettségű nyilvántartott álláskeresők száma, 6: Egyetemi végzettségű nyilvántartott álláskeresők száma

Figure 5 Registered jobseekers by educational level (person)

1: Number of registered job seekers with primary school education, 2: Number of registered job seekers with vocational training qualifications, 3: Number of registered job seekers with vocational school education,

4: Number of registered job seekers with secondary school, technical school, or high school education,

5: Number of registered job seekers with college education, 6: Number of registered job seekers with university education

Forrás/Source: Saját kutatás/Own editing

A rendelkezésre álló adatok alapján az általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya 2020-ban Karcagon, Kunhegyesen és Túrkevén meghaladta a 40%-ot a nyilvántartott álláskeresők között, Kunmadarason pedig különösen magas (56%) – ugyanakkor 2015-höz és 2010-hez képest valamennyi településen jelentősen javult a nyilvántartott álláskeresők száma.

Módszerek

A zsugorodó népesség térszerkezetének és települési folyamatainak jobb megértése érdekében két megközelítést alkalmaztunk: a veszteségtérképezést, amely egy komplex elemzési módszer a térbeli adottságok többretegű feltárására, valamint a Kruskal–Wallis-tesztet a veszteségtérképezés funkcionális tartományi különbségeinek reprezentálására.

A felmérést 2022 nyara és 2023 januárja között végzett megkeresések sorozatával végeztük. A cél az volt, hogy – egy jövőbeli nagyobb ívű, hazai és nemzetközi összehasonlító kutatás első, kiinduló fázisaként – minden kulcsfontosságú helyi érdekelt felet felkérjünk, hogy járuljon hozzá munkánk sikeréhez papíron, online és telefonon. Megkerestük az érintetteket: polgármestereket, alpolgármestereket, jegyzőket, kisebbségi képviselőket, főépítészeket, civil szervezetek vezetőit, iskolaigazgatókat, kulturális szervezőket, helyi egyházi személyeket, vállalkozókat, a Nagykun Hagyományörző Társulás tagjait, terepi ismereteink alapján a „helyi véleményvezéreket”, hogy készítsék el saját veszteségtérképeiket. Összesen 79, a helyi közösségekben kiemelkedő szerepet játszó válaszadót kerestünk meg, hogy bekapcsolódjanak a felmérésünkbe; a háromfordulós megkeresés végül összességében 41,8%-os válaszadási arányt eredményezett (az egyes települések közötti

jelentős különbségekkel a válaszadási hajlandóságban – kiemelkedően a legaktívabb Kis-újszállás volt, utána következett Karcag, majd tőlük lemaradva a többi négy nagykun település. A kutatás kapcsán tanulságos volt megtapasztalni a megkérdezettek jó részének inaktivitását, passzivitását, talán érdektelenségét – ezek okán megállapítható, hogy az eredmények nem lehetnek reprezentatívak, ugyanakkor mindenképpen tanulságosak és hasznosak bizonyos következtetések levonásához, majd a kutatás tovább-folytatásához).

A veszteségtérképezés módszertana

A veszteségtérképezés módszerét alapvetően azért hozták létre Magyarországon, hogy növeljék a termelési folyamatok irányításának hatékonyságát az állami vállalatok számára, mivel a dolgozók véleménye értékes információkkal szolgált a működési anomáliák megértéséhez, és így – elméletileg – elkerülhetővé váltak a pazarló folyamatok és a selejtgyártás (SUSÁNSZKY J. 1982, 1984).

BAKOS I. (2001) erre a megközelítésre alapozva alkotta meg a regionális veszteségtérképezés módszerét, amely hatékony eszközzé válhat egy adott térség vagy település válságjelenségeinek, fejlődést gátló tényezőinek a feltárására. A módszer három részből áll, melynek alapját (1) a tematikus, azaz funkcionális vagy beavatkozási területek, (2) a beavatkozási területek vizsgálati elemei és (3) egy nullától nyolc pontig terjedő pontozási rendszer képezi.

A funkcionális területek egy adott település vagy régió feltérképezéséhez kapcsolódó tematikus egységek: összesen 12, előre meghatározott funkcionális terület használható egy adott területi egység veszteségtérképezéséhez. A tartományok szükség szerint bővíthetők vagy törölhetők, a 12 értékelési tartomány vizsgálati paraméterei nem köbevésett szabály szerint épülnek fel, szabadon változtathatók. A funkciótartományok vizsgálati elemei (paraméterei) rövid, címszavas állítások, melyek minőségi értékelése fontos szempontot képez a kiválasztott földrajzi terület elemzésénél. Ez utóbbi azt is jelenti, hogy minden régió vagy település sajátos tartománymeghatározást igényel, mivel eltérő társadalmi, gazdasági és környezeti jellemzőkkel rendelkeznek. Természetesen a vizsgálati elemek is tetszés szerint variálhatók.

A paraméterek értékelése egy 0-tól 8-ig terjedő skála segítségével történik: minél magasabb egy tesztelem és ezáltal egy funkcióterület pontszáma, annál jelentősebb az a problémakör, amellyel a terület/településfejlesztésnek foglalkoznia szükséges. A veszteségtérképezéssel azonosított negatív tényezők jelentősen javíthatják az adott területi egységre elvégzendő SWOT-elemzés minőségét, ezért a kettőt általában együtt alkalmazzák.

Fontos megjegyezni a módszertan korlátai kapcsán, hogy a vizsgálati elemek mindig a problémák szélesebb körének feltárására irányulnak, és nem abszolút értelmű elemzésre szolgálnak. A veszteségtérképezési módszer jellegénél fogva csak korlátozottan alkalmas mélyreható elemzések készítésére, ugyanakkor felhívja a figyelmet azokra a térbeli adottságokra, amelyek részletesebb elemzést igényelnek (BAKOS I. 2001).

A funkcionális területek elemeinek összegyűjtésére interjúkat, kérdőíveket vagy ötletbörzét lehet alkalmazni, bevonva azokat a helyi szereplőket, akik releváns információkkal rendelkezhetnek az adott területen (SUSÁNSZKY J. 1984; BAKOS I. 2001).

Esetünkben a fent ismertetett módszertan alkalmazásával arra kértük a hat megkérdezett település meghatározó érintettjeit, hogy töltsenek ki egy „veszteségtérképet” településük helyi potenciáljairól. A „stakeholder”-ek kiválasztása során a kutatás jelen, első fázisában azért rájuk esett a választás, mert ők közvetlenül érdekeltek a települések működtetésében – ami egyben egyfajta szubjektív jelleget is adott a felmérésnek, melynek eredményei így érdekesek, relevánsak, de tudományos objektivitással kezelendők

(az utca emberének megkérdezése a kutatás következő fázisa lehet – vélhetően nem túl magas válaszadói aktivitással egyik településen sem).

A veszteségtérkép a jelzett 12 funkcionális területből állt (természeti értékek értékelése, környezetvédelem, demográfiai viszonyok, foglalkoztatási helyzet, egészségügyi helyzet, oktatási és képzési helyzet, kultúra és rekreáció, épített környezet és lakásvizonyok, tökevonzó képesség, gazdasági helyzet, műszaki infrastruktúra, településüzemeltetés). A funkcionális területeken belül a válaszadók az ötfokozatú skálán (0, 2, 4, 6, 8), összesen 196 különböző mutató alapján értékelték településük minőségét. A 8-as érték kritikus problémákat, a 6-os érték súlyos problémákat, a 4-es érték mérsékelt problémákat, a 2-es érték már észrevehető problémákat, a 0 pedig elhanyagolható/nem jellemző problémákat jelez.

A Kruskal–Wallis-teszt

A Kruskal–Wallis-teszt alkalmas három vagy több független minta összehasonlítására; átlagok helyett mediánokon alapszik a számítás menete, ezzel pontosabb képet kapva arról az értékről, amellyel leginkább jellemezhető az adatsor. A Kruskal–Wallis-tesztet az SPSS szoftver segítségével végeztük el a vizsgált települések egyes funkcionális területeinek kategóriái közötti szignifikáns különbségek vizsgálatára. A teszt képlete egyenértékű formában a következő (OSTERTAGOVA, E. et al. 2014):

$$H = \frac{12}{n(n+1)} \sum_{i=1}^p \frac{r_i^2}{n_i} - 3(n+1), \quad \text{ahol}$$

n = teljes elemszám, p = csoportok száma, n_i = az i csoport elemszáma, r_i = rangszám az i csoportban.

A Kruskal–Wallis-teszt célja három vagy több független csoportból (esetünkben a településekből) álló minta összehasonlítása. Ezek a minták ugyanazon függő változó több csoportra vonatkozó mérései. A teszt megköveteli, hogy a minták nem normális eloszlásúak legyenek, és ezért a függő (vizsgálati) változót vagy metrikus skálán, vagy ordinális skálán kell mérni.

A Kruskal–Wallis teszt a szignifikáns különbségeket mutatja ki a minták között. H_0 : a populáció mediánjai egyenlők. H_1 : a mediánok nem mind egyenlők. A következő hipotézist vizsgáljuk: H_0 : $p < \alpha$; $p = 0,05$.

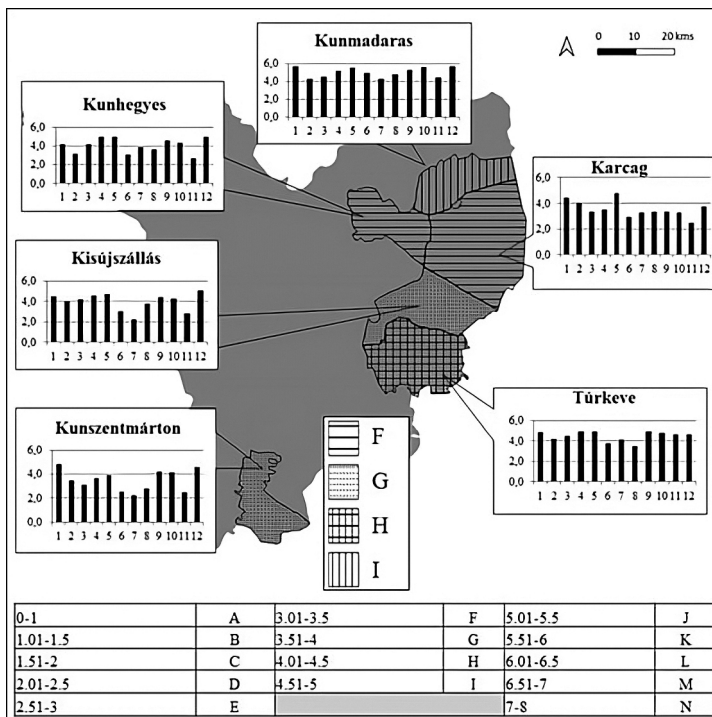
Eredmények

A települések veszteségtérképezésének eredményei

Mivel az egyes funkcionális területek különböző számú mutatót tartalmaznak, a teljes veszteség becsléséhez súlyozott átlagokat használtunk. A hat település veszteségtérképének súlyozott átlaga 3,8, tehát a települések átlagban közepesen mérsékelt problémaként ítélték meg veszteségeiket. Az egyes települések súlyozott átlagai ugyanakkor értelemszerűen differenciált értékeket mutatnak (6. ábra).

A Kruskal–Wallis-teszt eredményei

A települések bemutatásánál láthattuk, hogy a nagykunsági települések fejlődéstörténetében számos közös pont van. A hat paraméterből, amelyek nem mutatnak jelentős eltéréseket, három olyan mutató, amely a társadalmi-gazdasági fejlődés alapjait hatá-

6. ábra A funkciótartományok és értékek teljes súlyozott átlaga településenként

- 1: Természeti adottságok, 2: Környezetvédelem, 3: Demográfiai viszonyok, 4: A foglalkoztatottság helyzete, 5: Egészségügyi helyzet, 6: Az oktatás-nevelés helyzete, 7: Kultúra és rekreáció, 8: Épített környezet és lakásviszonyok, 9: Tökevonzó képesség, 10: A gazdaság helyzete, 11: Műszaki infrastruktúra, 12: Településmenedzsment; A: Elhanyagolható, B: Enyhén jelentéktelen, C: Közepesen jelentéktelen, D: Észrevehető kisebb probléma, E: Jelentősen észrevehető kisebb probléma, F: Enyhén mérsékelt probléma, G: Közepesen mérsékelt probléma, H: Érezhetően közepes probléma, I: Jelentősen mérsékelt probléma, J: Enyhén súlyos probléma, K: Közepesen súlyos probléma, L: Jelentősen súlyos probléma, M: Súlyos probléma, N: Kritikus probléma

Figure 6 Total weighted average of function ranges and values per settlement

- 1: Natural endowments, 2: Environment protection, 3: Demographic conditions, 4: Employment situation, 5: Health situation, 6: Education and training situation, 7: Culture, recreation, 8: Built environment and housing, 9: Ability to attract capital, 10: State of the economy, 11: Technical infrastructure, 12: Settlement management; A: Negligible, B: Slightly minor, C: Moderately minor, D: Noticeable minor, E: Significant minor, F: Slightly moderate, G: Mid-Moderate, H: Noticeably moderate, I: Significant moderate, J: Slightly severe, K: Moderately severe, L: Noticeably severe, M: Severe, N: Critical Issue

Forrás/Source: Saját szerkesztés/Own editing

rozza meg (természeti adottságok, demográfia, épített környezet és lakhatás), három pedig olyan tényező, amelyet az előbbi jelentősen meghatároz (egészségügy, környezet, településgazdálkodás). Ez az a hat mutató, amely a mintaterületi településeken közös gyökerű oknak tekinthető.

Az 1. táblázatban dőlt félkövérrel szereplő eredmények pedig azt mutatják, hogy a 12 funkciótartomány hol mutat jelentős különbségeket.

Az elvégzett statisztikai vizsgálat megerősítette és kimutatta, hogy a kutatási kérdéseinkre adott válaszok alapján:

- bár természeti és társadalomföldrajzi alapjaik nagyon hasonlóak, a települések érzékelhetően eltérő fejlődési utat jártak be,
- a periférikus létből való kilábalási képességük és a kihívásokkal szembeni – kiemelten társadalmi – ellenálló képességük meglehetősen eltérő. Egyes települések erő-

Csoportváltozók: települések Group variable: municipalities												
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
H	0,813	0,393	0,739	1,804	0,698	1,169	1,738	0,449	1,133	0,983	1,463	0,950
df	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
chidist	0,976	0,996	0,981	0,876	0,983	0,948	0,884	0,994	0,951	0,964	0,917	0,966

1: Természeti adottságok, 2: Környezetvédelem, 3: Demográfiai viszonyok, 4: A foglalkoztatottság helyzete, 5: Egészségügyi helyzet, 6: Az oktatás-nevelés helyzete, 7: Kultúra és rekreáció, 8: Épített környezet és lakásviszonyok, 9: Tőkevonzó képesség, 10: A gazdaság helyzete, 11: Műszaki infrastruktúra, 12: Településmenedzsment

1: Natural endowments, 2: Environment protection, 3: Demographic conditions, 4: Employment situation, 5: Health situation, 6: Education and training situation, 7: Culture, recreation, 8: Built environment and housing, 9: Ability to attract capital, 10: State of the economy, 11: Technical infrastructure, 12: Settlement management

Forrás/Source: Saját szerkesztés/Own editing

sebbek/sikeresebbek a társadalmi, gazdasági vagy kulturális kihívások kezelésében, míg mások gyengébben/sikertelenebbül reagálnak a változásokra.

- Ez a különbség a foglalkoztatásban, az oktatásban és képzésben, a kultúrában, a rekreációban, a tőkevonzás képességében, a gazdasági helyzetben és a műszaki infrastruktúrában tükröződik.

Összegzés

Tanulmányunkban a veszteségtérképezés módszerét újszerű módon alkalmaztuk, hogy a zsugorodó nagykunsági települések helyzetét szociogeográfiai szemszögből vizsgáljuk, jelen fázisban a helyi döntéshozók és a kulcsfontosságú érdekeltek megítélését a zsugorodó térszerkezet folyamataihoz kapcsolódóan. Elemzésünk kimutatta, hogy a vizsgált települések meghatározó helyi szereplői bizonyos funkcionális területeken más- és másként érzékelik a térbeli problémákat, annak ellenére, hogy a kiválasztott települések ugyanannak a belső periferiának a részei. Összevetve az országos („top-down” irányú, nagyléptékű) kutatások eredményeit a nagykunsági megkérdezettek (lokális léptékű) véleményével, alapvető ellentmondásokat nem találtunk a nagy átfogó elemzések és a helyi szubjektív értékelések között; a települési „stakeholder”-ek érzékelik és jelzik is a fennálló társadalmi-gazdasági-környezeti problémákat – a statisztikai valóságtól helyenként eltérően, de azokkal soha nem szembe menve, inkább azokat finomítva, árnyalva.

Az egyes nagykun települések sajátosságait tekintve az alábbi következtetések vonhatók le: a népességfogyás tekintetében Kunszentmárton van a legsúlyosabb – tehát mennyiségileg a legaggasztóbb és legkevésbé reziliens – helyzetben, lakosságának több mint negyede az elmúlt három és fél évtizedben „elveszett”. A társadalmi-gazdasági fejlődés társadalmi alapjait tekintve Kunmadaras van a legrosszabb helyzetben: bár népességszökkenés is tapasztalható, itt a legmagasabb a roma nemzetiségűek aránya, és ezzel szoros összefüggésben a 15–19 éves nők aránya a régióban (jelezve a magas természetes szaporodást és annak jövőbeni potenciálját): ez rövid távon destabilizálja a helyi társadalmat (a többségi és kisebbségi társadalmak kulturális normáinak különbségei és az ebből faka-

dó, feloldhatatlannak tűnő feszültségek miatt). Érdekes megközelítés lehet ugyanakkor, hogy ez hosszú távon a település erős demográfiai rezilienciáját is képezheti – ami viszont egy etnikai gettó kialakulásának, bármiféle fejlődés elmaradásának a kockázatával jár.

A szerzők véleménye szerint elméletileg Karcag és Kisújszállás közössége a régió két legreziliensebb települése. A települések központi funkcióit, demográfiai súlyát, valamint érdekérvényesítő képességét tekintve Karcag a térség legjelentősebb (legnagyobb lélekszámú) települése, illetve mivel innen származik a térség országgyűlési képviselője, a volt pénzügyminiszter és a volt földművelésügyi miniszter, így ebből a szempontból okkal feltételezhetően a legerősebb érdekérvényesítő képességű és legrugalmasabb nagykun település. Ha a kulturális/oktatási alapokat vesszük figyelembe (lásd pl. Kovács T. – VASVÁRI M. 2024), akkor Kisújszállás jövőbeli helyzete tekinthető a „legígéretesebbnek és legfenntarthatóbbnak”, amennyiben a település sikerrel jár egyedülálló materiális és szimbolikus egyediségeinek (rizstermesztés, Móricz, Csukás és Karikó szellemi öröksége) kiaknázásában.

Munkánk kimutatta, hogy a vidéki zsugorodás jelensége jóval összetettebb folyamat, mint amit csak primer statisztikai módszerekkel, hagyományos helyzetelemzéssel lehetne feltárni. A zsugorodás összetevői jelentősen eltérhetnek az azonos földrajzi régió települései között is. A veszteségtérképezés vizsgálati területei, összetevőik és súlyozásuk a zsugorodás jelenségének újszerű feltárását teremtik meg, amely túlmutat a hagyományos, többnyire ágazati megközelítéseken.

A jelenség mélyreható megértése ebben a szakaszban még nem állt a kutatás közép-pontjában, a tanulmány alapvetően a fejlettségi helyzet megítélésének a meghatározó – ám tudományos kutatásban való részvételre elég nehezen mozgósítható – helyi érintettek által értékelt dimenzióira világított rá. Úgy gondoljuk, hogy a feltárt jelenség egy új szemlélet kialakítását teheti lehetővé a terület- és településfejlesztés eszköztárában, mivel a helyi döntéshozók és kulcsszereplők attitűdjei sajátosan befolyásolják a társadalmi-gazdasági fejlődés (újra)értelmezését és az ezzel kapcsolatos kérdéseket, helyi döntéseket, különös tekintettel a településfejlesztésben ma oly divatos rezilienciára. (HOLLING, C. 1973; HOLLING, C. 1996; PIRISI G. 2019; KONG, L. et al. 2022 a rezilienciát a komplex (térbeli) rendszerek tulajdonságának tekintik, amely kiváló elméleti keretet ad a területi folyamatok elemzéséhez és az e folyamatokba történő beavatkozások tervezéséhez.) Ennek fényében kívánjuk folytatni a fentebb ismertetett egyes települések rezilienciájának komplex kutatását, továbbá hazai, illetve hasonló külföldi (keletnémet és portugál) kistérségek feltárását, összehasonlító elemzését.

Konklúzió

A Nagykunság demográfiaiilag régóta a „vesztesek” közé tartozik, évtizedek óta több lakost veszít, mint amennyit megtart és szerez. A térséget a mennyiségi elvándorlás mellett minőségi problémák is jellemzik, a kivándorlók többnyire fiatalabb, képzettebb és mobilabb csoportokból kerülnek ki, az etnikai eltolódás pedig tovább destabilizálja a helyi társadalmakat (mivel jelentős kulturális különbségek vannak a jelenleg még többségi és a kisebbségi társadalmak között, ez a felszín alatt, együttműködés hiányában igencsak megnehezíti a térség társadalmi-gazdasági felemelkedését). Az agrárium, az ipar, összességében a gazdaság és a társadalmi problémák térségi koncentrációja taszító erejűek a fiatal(abbak), képzettebbek és mobilabbak számára, és további (nagyon súlyos) kérdéskör a „fejekben történő periferizáció” nemzedékről nemzedékre öröklődő érzékelése és elfogadása.

A vizsgált régió komplex zsugorodását ugyanakkor a Nagykunság sajátos identitásának, egyedi hagyományainak és kulturális értékeinek kiaknázásával, turisztikai célú értékesítésével lehetne ellensúlyozni. Az önkormányzatok összefogása, a nagykun partnerség kiépítése, megerősítése és fenntartása hozzájárulhatna annak sikeréhez. Sőt, mezőgazdasági régióként a biomaszában is nagy lehetőségek rejlenének, ami egy önellátó bioenergia-mintarégió kialakítását is lehetővé tenné (főleg, ha a régióban érdemi K+F+I tevékenységet is lehetne szervezni). Emellett fejlődési lehetőséget ad, hogy a régió a magyarországi rizstermesztés magterülete (Kisújszállás központtal). A rizs a reformtáplálkozás, valamint kozmetikai ipar fontos alapanyaga is, így a helyi feldolgozás, a kapcsolódó K+F+I tevékenységek jelentősen erősíthetnék a régió népességmegtartó, sőt -vonzó erejét, képességét is. Ha a regionális erősségeket professzionális marketingtevékenység, nagykun brand-építés egészítené ki, a Nagykunság számára fentiek kombinációja egy biztosabb, reziliensebb jövőt jelenthetne.

Az elemzések tükrében általánosságban megállapítható, hogy a probléma forrása a helyi társadalom minősége: a nagykunsági népesség az országos átlagnál alacsonyabb (felsőfokú) iskolai végzettségű, tanulási hajlandósága (a végzettségi adatok, különös tekintettel a diplomások számáránya alapján) kevésbé intenzív, és a kutatás szerint a kulturális igény szintje is igen alacsony szintű.

Az eddigi elemzések és a diagnózis után a kutatásban a legfontosabb feladat az egyes települések erősségeinek feltárása, reziliencia-pontjainak azonosítása, és ezek alapján a kitörési lehetőségek megfogalmazása és kommunikálása a nagykun települések döntéshozói számára, majd a javaslatok gyakorlatba való átültetése – lehetőleg az általában igen passzív helyi lakosság egyetértésével, bevonásával.

A kutatások fényében ugyanakkor jelen pillanatban kézzelfogható a helyi társadalmak hanyatlása: a tanulmány (rövid távon biztosan) nem az endogén belső erőforrásokon alapuló fejlődést, hanem a globális, nemzeti és lokális társadalmi-gazdasági, politikai és környezeti trendek mellett lassú, de folyamatos hanyatlást jósol az egykor virágzó történelmi Nagykunság települései számára.

Nyilatkozat

A szerzők kijelentik, hogy nincsenek olyan ismert pénzügyi érdekeltségeik vagy személyes kapcsolataik, amelyek befolyásolhatták volna a cikkben közölt eredményeket.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem (MATE) Kiemelt Kutatócsoportok Programjának támogatásával készült.

KOVÁCS TIBOR

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Gödöllő
Kovacs.Tibor@uni-mate.hu

RUSZKAI CSABA

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Kutatási és Fejlesztési Központ, Eger
ruszkai.csaba@uni-eszterhazy.hu

IRODALOM

- BAKOS I. 2001: Területfejlesztési stratégiák és programok tervezésének módszertana. Bíbor kiadó, Miskolc. 141 p.
- BARANYI B. 2004: Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. *Tér és Társadalom*. 2. pp. 1–21. <https://doi.org/10.17649/TET.18.2.942>
- BARTHA J. 2018: Keleti örökség a Nagykunság népi kultúrájában. Nagykun Hagyományörző Társulás, Kisújszállás. 204 p.
- BELUSZKY P. 1992: Az „Alföld-szindróma” eredete (vázlat). In: Végkiadás I. Társadalom-földrajzi Tanulmányok (1959–1992). MTA RKK, Budapest, pp. 39–59.
- BERNT, M. 2018: Schrumpfung. In: ARL – Akademie für Raumforschung und Landesplanung (Hrsg.): Handwörterbuch der Stadt- und Raumentwicklung, Hannover 2018, ISBN 978-3-88838-559-9 (PDF-Version), URN: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0156-55993> (letöltve: 2022. 07. 27.)
- CUTIERU, A. 2021: Shrinking Cities: The Rise and Fall of Urban Environments. <https://www.archdaily.com/964908/shrinking-cities-the-rise-and-fall-of-urban-environments> (letöltve: 2022. 07. 27.)
- CSATÁRI B. 1993: Az Alföld tünetsoport újraéledése 1990–1994. *Tér és Társadalom*, 3-4., pp. 1–12. <https://doi.org/10.17649/TET.7.3-4.280>
- CSATÁRI B. 2005: Települések fejlődési dinamikájának hosszú távú elemzése az Észak-alföldi régióban. Ekisztika Bt., Kecskemét. 16 p.
- DÖRINGER, S.–UCHIYAMA, Y.–PENKER, M.–KOSHAKA, R. 2019: A Meta-analysis Of Shrinking Cities in Europe and Japan. Towards an Integrative Research Agenda. <https://doi.org/10.1080/09654313.2019.1604635>
- DUCZA L. 2013: A gazdaság változása 1717 után. In: TÓTH A. (főszerk.): Kisújszállás város története a legrégibb időktől 2012-ig. Kisújszállási Városvédő és -Szépítő Egyesület, Kisújszállás. pp. 127–166.
- DUSEK, T.–LUKÁCS, R.–RÁCZ, I. 2014: Development Differences Among the Regions of Hungary. *Procedia Economics and Finance* 9, pp. 264–277. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00028-8](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00028-8)
- EGRI Z. 2024: Bezáródás a periferiára – A hazai társadalmi-gazdasági elmaradottság tartós térbeli fennmaradása, 1960–2020. *Területi Statisztika*. 64. 2. pp. 177–211. <https://doi.org/10.15196/TS640203>
- FAZEKAS G. (szerk.) 2023: Belső periferiák a fejlesztéspolitikában. Értékelő jelentés. HÉTFÁ Kutatóintézet és Elemző Központ Kft., EQUINOX Consulting, Miniszterelnökség. Budapest, 409 p.
- FEJÉRDY T.–Z. KARVALICS L. 2015: Kis- és közepes városok kulturális reziliencia-súlypontjai. *Replika*, 94. 5. pp. 113–127.
- FREI, X.–RÖSEL, F. 2018: Bürger gehen, Ausgaben bleiben: Schrumpfende Städte leiden doppelt. *ifo Dresden berichtet*. 25. 02. pp. 03–06.
- HANNEMANN, CH. 2003: Schrumpfende Städte in Ostdeutschland – Ursache und Folgen einer Stadtentwicklung ohne Wirtschaftswachstum. In: *Städtepolitik. Aus Politik und Zeitgeschichte* (B 28/2003).
- HOLLING, C. 1973: Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annu Rev Ecol Syst* 4. pp. 1–23. <https://doi.org/10.1146/annurev.es.04.110173.000245>
- HOLLING, C. 1996: Engineering Within Ecological Constraints. National Academy Press, Washington DC.
- HOOTON, C. A. 2019: The Application of Micro-geographic Economic Analysis in Urban Policy Evaluation. *Evaluation and Program Planning*, 72. pp. 125–135. <https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2018.10.002>
- HORECZKI R. 2023: A társadalmi tőke a kisvárosok rejtett tartaléka? *City.hu Várostudományi Szemle*. 3. 1. pp. 79–95.(letöltve: 2024. 11. 29.)
- HORECZKI R.–MOLNÁR E.–PIRISI G. 2023: „A kicsi szép, de gyenge is”? Tünődés a magyarországi kisvárosok településhálózatban betöltött szerepéről. *Comitatus Önkormányzati szemle*, 33. 246. pp. 191–202. <https://doi.org/10.59809/Comitatus.2023.33-246.191>
- KÁPOSZTA J. 2014: Területi különbségek kialakulásának főbb összefüggései. *Gazdálkodás*. 58. 05. pp. 399–412.
- KARP, N. D.–BAGCHI-SEN, S.–ROGERSON, P. 2022: Not All Shrinking Places Are Similar: The Variegated Nature of Population Decline in The United States. *Applied Geography*. 138. 102581. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2021.102581>
- KONG, L.–MU, X.–HU, G.–ZHANG, Z. 2022: The Application of Resilience Theory in Urban Development: A Literature Review. *Environmental Science and Pollution Research* 29. pp. 49651–49671. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-20891-x>
- KOVÁCS, K. 2012: Rescuing A Small Village School in The Context of Rural Change in Hungary. *Journal of Rural Studies*. 28. 2. pp. 108–117. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2012.01.020>. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0743016712000216>) (letöltve: 2022. 07. 27.)

- KOVÁCS, T.–VASVÁRI, M. 2024: Cultural Renewal in Kisujszallas: A Path to Sustainability of a Hungarian Small Town? *Ecocycles*, 10(1), 24–36. <https://doi.org/10.19040/ecocycles.v10i1.398> (letöltve: 2024. 07. 07.)
- KOVÁCS Z.–BELUSZKY P.–TÓTH G.–EGEDY T. 2021: Városok. In: Kocsis K. (főszerk.): Magyarország Nemzeti Atlasza – Társadalom. Budapest, CSFK Földrajztudományi Intézet. pp. 116–126.
- KÖSZEGFALVI GY. 1968: Nagykunsági városok. Mai gondjaik, és jövőbeli fejlesztési lehetőségeik. *Jászkunság*, 14. évf. 1. szám (1968 február). pp. 21–30, https://epa.oszk.hu/03000/03002/00049/pdf/EPA03002_jaszkunsag_196802_1401_021-030.pdf (letöltve: 2022. 07. 19.)
- KRESL, P.–IETRI, D. 2016: *Smaller Cities in A World of Competitiveness*. London, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315727387>, 188 p.
- KSH 2022: <https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html> (letöltve: 2022. 07. 18.)
- KSH (a) 2024: Éves településstatistikai adatok 2020-as településszerkezetben, Lakónépesség adatok, Népszámlálási és Mikrocenzus adatok 1990–2022.
- KSH (b) 2024: Népszámlálás 2022. A települések legfontosabb adatai. <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/eredmenyek/vizualizaciok/a-telepulesek-legfontosabb-adatai/?ter=32504>. (letöltve: 2024.11.04.)
- KSH (c) 2024: Népeség- és településstatistika, Belföldi vándorlás 1995–2022.
- LI, Y.–WESTLUND, H.–LIU, Y. 2019: Why Some Rural Areas Decline While Some Others Not: An Overview of Rural Evolution in The World. *Journal of Rural Studies*. 68. pp. 135–143. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2019.03.003>
- MANSILLA-QUINONES, P.–URIBE-SIERRA, S. 2023: Rural Shrinkage: Depopulation and Land Grabbing in Chilean Patagonia. *Land*. 13. pp. 1–21. <https://doi.org/10.3390/land13010011>
- MITCHELL, C.–DE WAAL, S. B. 2009: Revisiting The Model of Creative Destruction: St. Jacobs, Ontario, A Decade Later. *Journal of Rural Studies*. 25. pp. 156–167. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2008.09.003>
- MOLNÁR E.–FEYROUZ A. S.–LÉNÁRT V. M. 2023: Kisvárosi gazdaságok funkcionális településföldrajzi megközelítésben. *City.hu Várostudományi Szemle*. 3. 1. pp. 49–78.
- MORALES RUVALCABA, D. 2020: The Semiperipheral States in The Twenty-first Century: Measuring the Structural Position of Regional Powers and Secondary Regional States. *International Studies*. 57. 1. pp. 20–50. <https://doi.org/10.1177/0020881719880769> (letöltve: 2024. 11. 26.)
- NEMES NAGY J. 1996: Centrumok és perifériák a piaczgazdasági átmenetben. *Földrajzi Közlemények* 1. pp. 31–48.
- OECD 2020: *Regions and Cities at a Glance – Country Note Hungary*. <https://www.oecd.org/cfe/Hungary-Regions-and-Cities-2020.pdf> (letöltve: 2022. 07. 27.)
- OSTERTAGOVA, E.–OSTERTAG, O.–KOVÁČ, J. 2014: *Methodology and Application of the Kruskal-Wallis Test. Applied Mechanics and Materials*. 611. Trans Tech Publications, Switzerland, pp. 115–120. <https://doi.org/10.4028/www.scientific.net/AMM.611.115>
- ÖRSI J. 1998: A nagykun társadalom – In: NOVÁK L. (szerk.): *Az Alföld társadalma*. Nagykőrös, pp. 187–238.
- PETERS, J. D.–HAMIDEH, S.–ELMAN ZARECOR, K.–GHANDOUR, M. 2018: Using Entrepreneurial Social Infrastructure to Understand Smart Shrinkage in Small Towns. *Journal of Rural Studies*. 64. pp. 39–49. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.10.001>. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0743016718306089>) (letöltve: 2022. 07. 27.)
- PÉNZES J. 2022: A hazai periférikus települések csoportosítása társadalmi-gazdasági jellemzőik alapján. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*. XIX. 1. pp. 20–32. <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.2>
- PÉNZES J.–APÁTI N.–BALÁZS D.–KOVÁCS D.–PÁSZTOR I. Z. 2024: A roma népesség száma Északkelet-Magyarországon – területi sajátosságok a legutóbbi adatok tükrében. *Tér és Társadalom* 38. 3. <https://doi.org/10.17649/TET.38.3.3599>
- PIRISI G. 2019: A reziliencia lehetséges értelmezése a településföldrajzi kutatásokban. *Tér és Társadalom* 33. 2. pp. 62–81. <https://doi.org/10.17649/TET.33.2.3080> (letöltve: 2024. 11. 21.)
- PIRISI G. 2023: Kis város – növekvő figyelem? *City.hu Várostudományi Szemle*. 2023. III. évf. 1. sz., pp. 5–14.
- PUGH, R.–DUBOIS, A. 2021: Peripheries within Economic Geography: Four “Problems” and the Road Ahead of Us. *Journal of Rural Studies*. 87. pp. 267–275. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.09.007> (letöltve: 2024. 11. 24.)
- PUŽULIS, A.–KŪLE, L. 2016: Shrinking of Rural Territories in Latvia. *European Integration Studies*. <https://doi.org/10.5755/j01.eis.0.10.14988> (letöltve: 2024. 11. 24.)
- SELMECZI L. 2013: *Őseink nyomában. A magyarországi kunok Olasz nemzetsége és Kolbáz-széke 1243/46–1686*. Nagykun Hagyományörző Társulás, Kisújszállás, ISBN 978-963-06-7819-3, 144 p.
- SMITH, D. 2007: The Changing Faces of Rural Populations: ““(Re) fixing” the Gaze” or “Eyes Wide Shut”? *Journal of Rural Studies*. 23, Issue 3, 2007, pp. 275–282. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2007.03.001>.
- SUSÁNSZKY J. 1982: *Fejezetek a veszteség- és a tartalékfeltárás szervezés módszertanából*. Kézirat, Budapesti Műszaki Egyetem Mérnöki Továbbképző Intézete, Budapest, Sorszám: 5098, pp. 69–131.
- SUSÁNSZKY J. 1984: *A racionalizálás módszertana*. 2. kiadás, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, pp. 134–186.

- SÜLI-ZAKAR I. – LENKEY G. 2014: A vidék mint földrajzi periféria és az oktatás mint kitörési pont. *Educatio* 2014. 3. pp. 371–383.
- TAYLOR, P. J. – FLINT, C. 2011: *Political Geography*. Routledge, New York.
- TEIR 2024: Belföldi vándorlási egyenleg ezer lakosra. <https://www.oeny.hu/oeny/teir/#/tablo/5>. (letöltve: 2024. 11. 04.)
- TÓTH A. 2013: A város általános földrajzi jellemzői. In.: TÓTH A. (főszerk.): *Kisújszállás város története a legrégibb időktől 2012-ig. Kisújszállási Városvédő és -Szépítő Egyesület, Kisújszállás*. pp. 9–82.
- TÓTH G. 2018: A térszerkezet átfogó vizsgálata az elérhetőség figyelembevételével. In. PÉNZES J. (szerk.): *Falu – város – periféria: határon innen és túl. Süli-Zakar István professzor emlékére*. Debrecen, pp. 20–26.
- TÓTH J. 2007: A lokalitás és a globalitás kérdéséről. In: PAP N. (szerk.): *A területfejlesztés földrajzi alapjai*. Lomart Kiadó, Pécs. p. 184.
- URIBE-SIERRA, S. E. – MANSILLA-QUIÑONES, P. – MORA-ROJAS, A. I. 2022: Latent Rural Depopulation in Latin American Open-Pit Mining Scenarios. *Land* 11. 8. 1342. <https://doi.org/10.3390/land11081342>
- VERES L. 2004: Belső perifériák jelene és jövője a társadalmi-gazdasági térszerkezetben Magyarországon. 7 p. https://geography.hu/mfk2004/mfk2004/cikkek/veres_lajos.pdf (letöltve: 2024. 11. 26.)
- WALLERSTEIN, I. 1976: Semi-Peripheral Countries and the Contemporary World Crisis. *Theory and Society*. 3. 4. pp. 461–483. <https://doi.org/10.1007/BF00161293>

Internetes források

- Internet 1: <https://mailchi.mp/eukn/8f01icgtqz-5610393> (letöltve: 2024. 08. 08.)
- Internet 2: https://real.mtak.hu/182371/1/Comitatus_2023_03_horeczki_reka.pdf (letöltve: 2024. 08. 08.)
- Internet 3: https://www.ksh.hu/thm/2/indi2_1_2.html (letöltve: 2024. 11. 26.)